

Драган Драшковић

НЕМАЦ КОЈИ ЈЕ СПАСАО МОГА ОЦА СМРТИ

Причу о оцу госпође Оливере Радојковић-Чоловић¹, Жарку Чоловићу², која је настала у време стравичног злочина у Краљеву октобра 1941. године, када су Немци у знак одмазде за претрпљене губитке 15. октобра за сваког погинулог Немца стрељали 100 а рањеног 50 талаца, први пут сам чуо од госпође Оливере октобра 2001. године у току изложбе *Краљево 1941–2001* приређене у Народном музеју Краљево. После обиласка изложбе уследио је разговор и онда, одједном, прича од које стаје дах: о оцу Жарку, заточеном у Лагеру, о Немцу који је чувши плач девојчице обећао да ће јој спасти оца, то учинио и после тога редовно је обилазио доносећи јој храну, чоколаде, бомбоне, о послератном сусрету с њим у Београду...

Замолио сам госпођу Оливеру да причу запише и донесе ми приликом нашег следећег сусрета у Краљеву. Време је пролазило и прича је увек остајала за неки наредни пут. Двадесет деветог децембра 2009. године посетио сам госпођу Оливеру у Београду, ради договора око реализације Легата (Музеј добија на поклон породичну кућу Чоловића

¹ Оливера Радојковић-Чоловић рођена је 22. маја 1929. године у Дракчићима (срез Краљево) од оца Жарка Чоловића, хотелијера, и мајке Милосије Миље рођ. Нешовић.

Дипломирала је 1954. г. на Медицинском факултету у Београду, магистрала 1973. у Копенхагену и Београду, специјалиста је анестезиологије и реанимације, примаријус од 1975, а докторирала је 1980. у Београду.

Шира биографија у лексикону *Познати српски лекари*, Београд – Торонто, 2005, 715–716

² Жарко Чоловић је рођен 6. маја 1893. године у Ласцу, а умро 13. фебруара 1984. у Краљеву. Носилац је Албанске споменице. Бавио се хотелијерством и угоститељством, у Тунису 1915, Алжиру 1916, Франуској 1921–1927, Дракчићима и Краљеву од 1928. до пензионисања 1966. г.

Шира биографија: Јелена Петровић, Милан Глишковић, *Бранили су заставу оцабине*, Краљево 1982, 78–81.

у Краљеву и уметничку збирку од око 130 дела и 27 икона на стаклу). Одлучио сам да искористим прилику и снимим обећану причу...

Знаш ли шта? Ви мени сада да испричате ону причу из времена стрељања, када су Вашеџ оца ухалили, о Немцу који вам је помогао и касније долазио и доносио бомбоне и чоколаде и како се на крају завршила прича, у Београду, кад сте га видели у колони заробљеника.

Хоћу да испричам... Немац је у то доба био непознат човек за мене и ја за њега. Он је ишао улицом, шеткао, ваљда му је било додељено да надгледа ту главну улицу,³ и наједанпут му се учинило да неко кука наглас и да је то дечји глас. Покуцао је на врата, пошто није постојало звоно. Нико није отворио, па је поновио пар пута и на крају притиснуо браву и видео да су врата отворена. Ушао је и требало је сада да прође кроз ресторан, па да дође у двориште и у нашу кућу и ту на дворишту угледа једну девојчицу која се дере ко магарац. Кукам из свег гласа. И он ме преклиње да му кажем зашто плачем... зашто плачем. Ја нећу. Љута на Немце, нећу да разговарам са њим. Убијају нам људе а ја да причам са њим. И наједанпут он овако крене да мене милује по коси и каже: *Молим те, али лепо те молим, ја имам код куће девојчицу твојих година. Можда она сада плаче за својим татом. Па разуми ме. Дај, само ми кажи зашто плачеш.* Е, сад, кад је он поменуо да она можда плаче за својим татом, ја њему кажем да ја плачем за својим татом. *Зашто? Шта се десило тати?* И ја кажем шта се десило, да је тата у логору. *Јел твој тата комуниста?* Кажем: није. *Јел твој тата партизан?* Кажем: није. *Је ли сигурна у то?* Кажем: *Сигурна сам. Е знаш, гледа у сат, знаш ти где је немачка команда месина.* Кажем да знам. *Е, ја сада идем право тамо на дужности, имам два сата спрежу. Журим тамо па не могу да идем у логор код твоје тате, али зашто, чим тамо завршим, одмах ћу отићи у логор.* Не знамо да ли ми је тата стрељан или није, немамо појма, они никога не обавештавају. *Па ћу, каже, после тога да дођем да ти кажем шта је и како је са татом.* На некој свесци написао је: мој тата није комуниста и мој тата није партизан, а ја сам потписала. И тек увече долази неко, а мама цео дан није била код куће, јер јој је неко дао име једног фолксдојчера који је радио у немачкој команди и који је спасавао људе ако нису комунисти и нису партизани, спасавао их за паре. Замисли, за паре. Ужас, да, мама је сазнала име и презиме тог човека и она отишла њега да тражи, мене оставила саму код куће са мојим папагајима. Имала сам дванаест малих ара папагаја. Јао, мајко, када је дошао Немац, кад су они гракнули на њега,

³ Главна улица, краља Петра, бр. 28, у којој је Жарко држао угоститељску радњу *Гостионица*.

углавном маме нема да дође, пролази дан, пролази дан. Кад почне да пада мрак, мене хвата паничан страх, не знам сад шта је са мамом, а ја плашљива ко коза, и данас сам плашљива ко коза, сад спавају код мене увек или Јасна или Тереза⁴, а ја кад кренем у кревет, идем најмање по пет-шест пута да проверим врата, да ли су закључана, такав сам плашљивац. Разумеш? Видим ја почиње малкице мрак да се јавља. Јао, шта ћу да радим, дал да идем да скачем у Ибар, да се убијем или шта да радим. Наједанпут долази мама. Јао, као да ме сунце огрејало. Одмах сам се распекмезила, расплакала. Кад, неких пола сата после маме, долази један Немац, онај Немац, мама га не зна, она га никад није видела, и са њим човек који по нечему личи на тату, али ни ја нисам сигурна, никако, да је то тата. Тата није имао ниједну седу влас у коси кад је отишао, а сад је бео као снег. Разумеш? Овако велика брада израсла и потпуно бела. И како сад да будеш сигуран да је то тата? Сасвим измењен лични опис. Међутим, мама је ипак тату одмах препознала, ја сам била та која га нисам препознала, а мама га је одмах препознала. Шваба у кућу, разумете, није хтео... а да, мени донео чоколаду. Чоколада је била мисаона именица, да, да. Где чоколада за време окупације? То није постојало уопште. Можда у Београду, али у Краљеву – не. И тата нон-стоп плаче, не може да верује. Шваба није хтео да уђе у кућу. Он је ушао у кућу само оно прво вече кад је тражио одакле долази дечји плач. После тога свако вече је Шваба долазио и мени доносио дарове, а ми смо били гладни, блокирано Краљево, сељаци не могу да унесу сву храну у град, нема уласка у град, нема изласка из града. Катастрофа. Свако вече, кад они добију вечеру, он одвоји део и донесе мени. Свако вече. Али неће да уђе у кућу, само до врата. О свему је размишљао, и о томе да бисмо могли да имамо неприлике због тога што он, окупатор, долази код нас. Био је врло пажљив.

И онда, долази једне вечери и носи, богами, један повећи пакетић, да га тако назовем. Каже: *Ово је за тебе*. Питам шта је то тако велико, а он одговара: *Данас је Бадње вече, наше. Ја сам добио пакетић од куће а добио сам и бољу вечеру, бољу него што обично добијам, па сам онда одвојио од свега што је најлепше помало за тебе*. Ја не могу да верујем! Јао! Тамо колачи, чоколадне бомбоне, нема шта нема. Свачега је било. Стварно нисам могла да верујем.

И ето, тако је било са тим у Краљеву.

А после тога, напосто сам се одлучила: доста ми је свега, и Краљева, и кукњаве и... А мој будући муж⁵ је био протеран из свог родног града Смедерева од стране Љотића као комуниста, иако то није био.

⁴ Јасна и Тереза Познан старају се о госпођи Оливери.

⁵ Милан Радојковић Мишо, супруг др Оливере. Венчали се 28. октобра 1945, у Београду, општина Палилула.

Његов рођени брат, који је био лекар, он је био велики комуниста. Живели су у Смедереву. Школу учили у Београду. Љотић је овом старијем брату одредио да не може да живи у месту рођења, то је била највећа казна. Одредио му је да живи у Београду, пошто је студирао технику. Не медицину. Одредио му Београд. Али стрпао и овог другог, мог будућег мужа, који се никада у животу политиком није бавио, стрпао и њега у комунисте и њему одреди место боравка Краљевоооо... Али тај блесави Љотић је чинио и једну добру ствар: кога год је протерао из места боравка, одредио му је неко радно место, да има, како је сам Љотић говорио, за хлеб и со. Тако је моме мужу додељено – Краљево. Никад дотад није био у Краљеву. Таман завршио школу, био, електроинжењер, а добија место писара у општини. И тако је постао општински ћата. Чудне ствари. У тој и таквој ситуацији, њему је било неподношљиво и онда је, чим је рат завршен, најпре отишао у Београд да види дал ће да нађе неког од својих професора са факултета и да они виде треба ли неко електроинжењера, да се он запосли и пређе у Београд, јер шта има да тражи по Краљеву? И тако, лепо, наишао на четворо својих старих професора, који су се страшно обрадовали. Он је био одличан ђак и врло цењен. Кажу му: *Па где си био раније? Не можемо да ојсћанемо, кажу, колико нам шраже елекџироинжењере, а нарочитио су пошребни сџарој ценџирали* – то је данашња Електродистрибуција. И тако ти мој муж добије за пет минута посао. Метнули они њега у службени ауто, отишли у стару централу и за пет минута заполење. Јесте, и после тога долази други део приче.

Било је то два месеца пре него што сам завршила седми разред Гимназије. Одлучили смо да мој муж одмах пређе у Београд а ја да завршим годину па да се венчамо у Краљеву. За та два месеца он ће решити питање стана, изнајмиће га... Међутим, он је од Електродистрибуције добио двособни стан, баш леп двособни стан у Душановој улици, близу Калемегдана. Ја уопште нисам познавала Београд. Никад раније нисам била у њему, али у истој кући где смо ми становали становао је и сад покојни – ви сте млађи, не знам да ли знате за њега – најчувенији наш глумац из тог доба, Добрица Милутиновић. Чика Добрица се, малтене, заљубио у мене. И стално, или дође он код мене кад је Миша на послу или набави нешто слатко, па ме онда позове код њега на чај. И тако, не знам зашто. Нешто сам му се јако свиђала. И онда чика Добрица ме помало учи београдским улицама. Прочитала сам у новинама: биће концерт који бих волела да видим, на Коларчевом универзитету. Где ја знам где је Коларчев универзитет, појма немам. А заправо је тако близу нас, и чика Добрица лепо седне, па мени нацрта и каже: *Ево, видиш, идеш овде до ћошка, па онда од ћошка идеш све уз Калимеџдан, уз џраницу са Калимеџданом до друђе улице налево и ши*

скренеш и у тој улици ти је Коларчев универзитет. Јао, идем ја, а срце само лупа од страха. Била сам клинка, а стално сам изигравала, волела сам да изигравам, особу старију него што јесам. И замисли, наједанпут, кад сам дошла баш можда пет-шест метара до Коларца, огроман број немачких војника! Спроводе их на рад или са рада. Не знам... И наједанпут, ја угледам Немца који се зове Фриц Оршовски, који је мога оца, кога уопште није познавао, спасао смрти. То је невероватна ствар.

Нисмо имали неке велике паре, јел да, али кад је било речи да се плати оном фолксдојчеру, ако спасе тату, знате, онда сам ја рекла: *ја мама остави мало, једну четвртину остави нама, а друго све дај њему, ако хоће да прихвати.* Нису то биле велике паре, јер ми нисмо имали богзна шта. Пошто мама није нашла оног фолксдојчера, онда су све те паре остале. Овај Шваба није хтео да прими ни динар један. Ни случајно. Тако смо имали нешто мало приштеђених пара. Шта сам сад загубила мисао или...

Видели сте га у колони?

Да... У колони с краја, баш овако, с краја. Јао, како сам се узбудила, па полетим према њему, па се наједанпут тргнем... Ухапсиће ме ови стражари (*што их спроводе*) а имала сам жељу да му прилетим, да га загрлим, да га пољубим, да... разумеш? И сигурно би ме стрпали у затвор да је тако било. Јер то је такво време било, знате. Опелим се ја мало ту... али сад донесем одлуку да се обратим једном стражару и да кажем да се ту налази Немац који је за мене био потпуно непознат човек, али који је спасао мог оца из логора, само на моју реч да није ни комуниста ни партизан. Само на ту реч. Да ли је то имало неког удела или није имало, могу само да претпостављам. Јер истину не знам, углавном, он је пуштен. Сретала сам још два-три пута такву колону, али њега није било.

А кад сте га прво угледали, рекли сте ми да је био без руке, јел тако?

А да, да! Није имао десну руку, скроз од рамена. Нема. Е сад, њега више нема у тој колони, сад дал сам ја њему направила неку невољу са оном причом коју сам испричала стражару или шта, то је мене мучило, грдно ме мучило и научи ме неко па напишем међународном Црвеном крсту, не нашем Црвеном крсту.

Знала сам његову адресу у Немачкој. Он ми је дао. Каже: *Рај је, сваки може да се деси, а ја желим да ти знаш моју адресу. Кад се рај заврши да можемо да се видимо.* И пишем ја међународном Црвеном крсту а ови наши нису ми уопште одговорили. Међународни Црвени крст ми је одговорио једном реченицом: *Дал је вама познато да ми можемо да дамо обавештење о некоме ко је код нас само под условом да ти неко да сагласности за то.* То је био цео одговор. Значи, било је ја-

сно да тај није дао сагласност, није он знао ко га тражи. Зато нисам могла да успоставим контакт. Јесте.

А јесте ли сачували можда њо писмо, њај одговор?

Не знам... не знам, то је стајало у једном коферу, тамо у кући, испод отомана, да ли сада постоји, не знам.

А адресу Немца јесте ли сачували?

... Све је то било у том коферу, а да ли данас постоји, не знам... не знам.

А је ли Немац знао српски или...?

Не, није знао српски, а ја сам доста добро говорила немачки. Узимала сам и приватне часове немачког.

Разговор је даље настављен о занимљивим темама: о учешћу и судбини оца Жарка и деде Танаска у Првом светском рату, Бизерти, раду оца Жарка у Француској, трагању за гробом деде у Тунису, њеном раду у Тунису итд. Стравични догађаји из октобра 1941. године Оливеру Чоловић су, као девојчицу од 11 година, учинили одраслом и пратили је кроз цео живот, што је у писму, од 8. јуна 1978. године, листу *Гимназијалац*, износећи сећања везана за Краљевачку гимназију, посебно издвојила: „То је период када смо се интензивно дружили са смрћу, период који је оставио трајни печат у мојој души и који је утицао на стварање једне властите животне филозофије која је сваку даљу (каснију) животну невољу упоређивала са ужасним Краљевачким октобром и тако је обезвређивала”.⁶

⁶ Др Оливера Чоловић-Радојковић, Успомене, *Краљевачки Гимназијалац*, 14. децембар 1978, 3.